

Микола ВАШУЛЕНКО,
доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України,
завідувач кафедри теорії і методики початкової освіти
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка;
Надія ВАСИЛЬКІВСЬКА,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін
початкової освіти Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Методичні орієнтири щодо роботи за підручником: "Українська мова", 3 клас (авт. М.С. Вашуленко, О.І. Мельничайко, Н.А. Васильківська, К. : Видавничий дім "Освіта", 2013 р.)

3 клас чотирирічної початкової школи характеризується певними особливостями щодо змісту й організації навчальної діяльності молодших школярів. Саме тут відбувається активне становлення графічної навички письма: з другого семестру учні починають писати в зошиті в одну лінію, набувають умінь скоропису, що є необхідним для виконання більшої кількості письмових вправ, удосконалюють свої знання і вміння щодо опанування важливого для початкового навчання мови розділу "Звуки і букви", засвоюють правила української літературної вимови і правопису, які становлять важливу основу їхньої комунікативної компетентності.

Відомості про фонетичну і графічну системи рідної мови третьокласники закріплюють протягом усього навчального року, і зокрема, у процесі вивчення розділу "Будова слова", де опрацьовуються різноманітні звукові перетворення в морфемних частинах слів – корені, префікси, суфікси.

Вивчаючи розділ "Мова і мовлення", учні виконують значну кількість завдань, спрямованих на усвідомлення істотних ознак усного і писемного мовлення, а також на активне засвоєння найважливіших правил і норм спілкування в усній і писемній формах. За підручником (Тут і далі: *Вашуленко М. С., Українська мова : підруч. для 3 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням українською мовою / М.С.Вашуленко, О.І.Мельничайко, Н.А.Васильківська / за наук. ред. М.С.Вашуленка. — К. : Видавничий дім "Освіта", 2013. — 192 с. іл.)* учні одержують практичне уявлення про значення мови для кожного народу і роль мови в житті кожної людини. Учні, які спілкуються вдома в умовах діалектного

або російськомовного середовища, мають усвідомити необхідність вивчення в школі української літературної мови як державної мови України. Цю роботу потрібно продовжувати в процесі опрацювання і всіх наступних розділів програми.

Засвоєння учнями найважливіших ознак усного мовлення (сила голосу, швидкість мовлення, орієнтація на співрозмовника, правила поведінки під час спілкування) відбувається в процесі виконання за підручником вправ, які вчитель може доповнювати відповідно до умов мовленнєвого середовища і потреб класу. Так, підручник пропонує учням колективно поміркувати над тим, як "народжується" голос, коли доводиться підвищувати силу голосу, як треба розмовляти і поводитися в громадських місцях (вправа 17, І). При цьому учні розглядають і колективно аналізують різні ситуативні малюнки: розмову мами з донькою; спілкування двох товаришів дорогою до школи, вітання з днем народження; гукання дівчинки, яка в лісі відстала від інших тощо.

Окремо підручник звертає увагу учнів на такі додаткові засоби усного мовлення, як міміка і жести. Міміка — це рухи м'язів обличчя. Вона може бути мимовільною і довільною, нею можна підкреслити ставлення людини (позитивне або негативне) до висловлюваної думки. Тому міміка є особливо важливою для спілкування, адже без неї не можна в повному обсязі виразити свого ставлення до співрозмовника, донести до нього свою думку, переконати його, схилити на свій бік.

Наступною важливою ознакою усного мовлення, з якою необхідно ознайомити молодших школярів, є швидкість (темп) мовлення. Спеціальні завдання,

що сприяють усвідомленню учнями залежності темпу мовлення від характеру мовленнєвої ситуації, також будуються на основі відповідних ілюстрацій, словесного малювання, пригадування дітьми відповідних подій, які їм доводилося спостерігати або учасниками яких вони були. Як і в попередніх класах, для відпрацювання нормативного темпу мовлення радимо активно використовувати на уроках кращі зразки усної народної творчості: скоромовки, потішки, закликанки, лічилки, мирилки тощо, які виконуються колективно, в парах, індивідуально.

Окремий параграф підручника присвячено формуванню й удосконаленню культури мовлення і культури спілкування. Підручник нагадує учням: "Пам'ятай! Слова — це немовби одяг твоїх думок. Нехай же думки твої завжди будуть гарними і ясними, а слова — добрими й розумними" (вправа 13).

Учням пропонуються не тільки зразки текстів і сюжетні ілюстрації, які вчать культури висловлювання і спілкування, а й окремі антиприкладні, що спонукають позбавлятися поганих звичок (уживання просторічних слів, слів-"паразитів", зайвих слів, обірваних фраз, надмірного жестикулювання, недоречних вигуків тощо).

Важливим складником культури спілкування є нормативні форми звертання. З опорою на підручник та інші дидактичні засоби, шляхом звернення до дитячої мовленнєвої практики поза школою вчитель домагається, щоб учні навчилися культурно звертатися до своїх товаришів по класу, до вчителів, працівників школи, а також до членів своєї родини — старших і молодших. Третокласники за підручником засвоюють також форми звертання в соціумі: *добродію, добродійко, пане, пані, юначе, панно Олено* тощо (вправа 21). Окремі вправи спрямовані на засвоєння важливих правил етикету спілкування: першими вітатися зі старшими; вітаючись устатися; запитувати і відповідати, дивлячись співрозмовнику в очі; не жестикулювати надмірно під час розмови і не тримати руки в кишенях; не їсти під час розмови і не розмовляти під час їди і т. ін.

У сучасній лінгводидактиці загально визнаною є доцільність вивчення в початкових класах усіх мовних рівнів у їх взаємозв'язку. Теоретичною основою такого підходу є положення про те, що мова є цілісним явищем, і свідоме оволодіння нею як засобом комунікації можливе тільки за умови комплексного використання її лексичного складу, знань з граматики (морфології, синтаксису і словотвору), фонетики, орфоєпії, а в писемному мовленні — ще й орфографії та пунктуації. Побудова на цій теоретичній основі нових програм з української мови для 1–4 класів дає змогу вже на початковому етапі навчання мови формувати в учнів пропедевтичні знання і практичні вміння щодо тексту, який є найвищим

мовним рівнем після звуків мовлення (фонем), морфем, слів, словосполучень і речень. Крім цього, текст є також і основною одиницею мовлення, що виражає завершене висловлювання.

Спираючись на елементарні текстологічні відомості, здобуті в 2 класі, третокласники мають удосконалити відповідні знання і вміння: відрізнити текст від окремих (навіть об'єднаних спільною темою) речень; визначати тему і головну думку (мету) висловлювання; оцінювати наявний у тексті заголовок з погляду його співвідносності з темою або метою; самостійно добирати до тексту доречний заголовок; виявляти в тексті окремі засоби міжфразових зв'язків і користуватися ними в побудові власних висловлювань; визначати і самостійно створювати структурні одиниці тексту (зачин, основну частину, кінцівку); розрізняти основні типи текстів — розповіді, описи і міркування, виявляти найхарактерніші структурні й лексичні ознаки кожного із зазначених типів. Крім знань і вмінь, пов'язаних з аналізом текстів-зразків, учитель має докласти всіх зусиль, щоб виробити в учнів уміння дотримуватися текстологічних вимог у побудові власних висловлювань: забезпечувати тематичну єдність і зв'язність викладу думки; розкривати обрану чи запропоновану вчителем тему; виражати в тексті його головну думку (мету); добирати відповідний заголовок, який відображав би тему або мету висловлювання; правильно використовувати засоби міжфразового зв'язку; забезпечувати в тексті наявність усіх його структурних компонентів, а також дотримуватися найтипівіших особливостей, характерних для текстів різних типів.

Особливу увагу в підручнику приділено виробленню в учнів умінь визначати тему і мету опрацьовуваних текстів. Значну кількість вправ відведено для розвитку вмінь порівнювати однотемні тексти-розповіді й тексти-описи, а також знаходити в тексті елементи опису (вправи 30, 32, 35, 49, 54, 58 та ін.). Треба зазначити, що таке вміння учні мають можливість паралельно відпрацьовувати на текстах підручників "Літературне читання" та природознавства. Для розвитку вмінь аналізувати тексти-описи в підручнику подано описи не тільки окремих предметів, як у 2 класі, а й явищ природи, процесів виготовлення іграшки, інструкцій щодо проведення дитячих рухливих ігор, що вимагає від учнів більш різнобічного аналізу (див., наприклад, "Виклик" — вправа 65), "Зроби сам" — вправа 66).

Важливим текстологічним умінням, яке відповідно до програми необхідно формувати у третокласників, є вміння знаходити в тексті слова, найважливіші для вираження головної думки (мети). Якщо в 2 класі учні переважно аналізували засоби зв'язку речень у тексті, то в 3 класі, крім цього, вони виконують такі завдання й на рівні абзаців. Спосте-

рігаючи за писемним оформленням висловлювань, учні переконуються в тому, що набагато легше сприймати й аналізувати такий текст, який поділено на логічно завершені частини. Тому, працюючи над складниками тексту — зачином, основною частиною, кінцівкою, — учитель звертає увагу на те, що кожен із них розпочинається з невеличкого відступу від початку рядка — абзацу. Поступово учні практично усвідомлюють два значення слова *абзац*: 1) відступ управо на початку рядка для відокремлення однієї частини тексту від іншої; 2) частина тексту від одного відступу до наступного.

На перших порах у навчальних текстах абзаци збігаються зі смисловими частинами тексту. Але пізніше підручник пропонує для аналізу й такі тексти, у яких основна частина може складатися з двох або й трьох абзацив. Інколи й зачин може становити не один, а два абзаци. На прикладі вправи 60 учні вчать порівнювати два тексти на одну й ту саму тему, другий з яких поділено на абзаци. Учні спостерігають за тим, як думка, висловлена в кожному реченні першого варіанта тексту, розгортається в цілий абзац другого варіанта.

Треба звернути увагу дітей на те, що для зручності сприйняття логічної завершеності й послідовності думок у такому розгорнутому тексті кожному нову думку на письмі оформлено окремим абзацом, що може відповідати окремому пункту плану. Тому особливо активно третьокласники використовують поняття і термін *абзац* у роботі над планом тексту. Спостерігаючи за наявністю в тексті окремих абзацив, фіксуючи окремі думки, виражені в кожному з них і формулюючи їх короткими реченнями (складання плану тексту), вони поступово опановують інше важливе текстологічне вміння — ділити тексти на логічно завершені частини (абзаци). Такі завдання третьокласники виконують, спираючись на план тексту, поданий у підручнику (див. вправи 61, 62), на дошці або складений колективно.

Здобуті відомості про зв'язність тексту, принципи поділу його на абзаци, набуті в процесі виконання навчальних вправ, практичні вміння складати план тексту і, навпаки, ділити текст на основі плану на окремі частини (абзаци) стануть важливим підґрунтям для успішного використання цих умінь на уроках розвитку зв'язного мовлення — у написанні учнями переказів і творів.

З-поміж засобів міжфразового зв'язку в підручнику використано лексичні (текстуальні) синоніми (*лелеки, птахи, батьки, лелеча сім'я; лелечата, малята, діти, молоді лелеки*), займенники (*вони, їх*), прислівники (*спочатку, незабаром, потім, нарешті*) без уживання термінів (див. текст "Лелеки", вправа 38).

Паралельно з монологічними текстами учні опрацьовують і діалогічні висловлювання, що формує

їхні мовленнєві навички, удосконалює виразність читання, закріплює навичку культури спілкування (уживання слів увічливості, відповідних звертань, формул, прийнятих у різних ситуаціях спілкування). Проблема культури спілкування в 3 класі виходить за межі усного мовлення. Підручник навчає дітей складати колективні й індивідуальні листи до ровесників, друзів, родичів, вітальні листівки, запрошення, писати адресу на конверті, а також оформляти різні оголошення на теми шкільного життя. У цій роботі активізуються знання і вміння, набуті під час вивчення розділу "Мова і мовлення".

У роботі над текстами підручник орієнтує вчителя на активне використання міжпредметних зв'язків, оскільки набуті на уроках української мови знання й уміння мають загальнонавчальний характер. Адже вони активно і широко використовуються і на уроках читання, математики, музики та ін. Скажімо, на уроках трудового навчання учитель і учні в процесі різноманітної навчальної діяльності використовують тексти всіх типів — розповіді, описи і міркування. Однак найчастіше на цих уроках вони звертаються до описів предметів, які виготовляють, та до описів процесу їх виготовлення (наприклад, закладинки для книжок, паперового змія тощо). Те саме можна сказати і про мовленнєву діяльність школярів, що пов'язана з їхньою предметною діяльністю на уроках образотворчого мистецтва. А на уроках фізичної культури вчителів і учням (що надзвичайно важливо) доводиться зв'язно викладати правила рухливих ігор, послідовність виконання окремих фізичних вправ ускладненої структури тощо. Нарешті, на уроках математики учні вчать будувати усні міркування, пов'язані з процесом розв'язування текстових задач, послідовністю виконання різних типів обчислень, описувати геометричні фігури, спираючись на їх найістотніші ознаки.

Однією з найважливіших вимог перебудови в початковому курсі української мови, здійснюваної щодо розділу "Речення", є приведення відомостей із синтаксису, які здобувають молодші школярі, у відповідність із даними лінгвістичної науки. Це стосується передусім класифікації речень за метою висловлювання та за інтонацією. Лінгвістичний опис класифікації речень, здійснений у нових підручниках для 2—4 класів (Див. також: *Вашуленко М. С. Українська мова: підруч. для 2 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням українською мовою* / М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик. — К. : Видавничий дім "Освіта", 2013.; *Вашуленко М. С. Українська мова: підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закладів* / М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко; За наук. ред. М. С. Вашуленка. — Харків : "Сиция", 2012. — ч. 1 і 2.), зорієнтований на формування в учнів поняття про речення як функціональну одиницю

мовлення, що повністю відповідає принципу компетентності. Це відбито в самих визначеннях кожного типу речень, наведених у підручнику для 2 класу, наприклад: "Речення, в якому про щось розповідається або повідомляється, називається *р о з п о в і д н и м*", "Речення, в якому про щось запитується, називається *п и т а л ь н и м*", "Речення, в якому висловлюється спонукання (прохання, запрошення, порада, наказ, заклик), називається *с п о н у к а л ь н и м*". Важливим практичним доповненням цих визначень є інформація про те, що в кінці речень кожного типу можуть стояти різні розділові знаки або й два поряд, наприклад, знак питання і знак оклику. Треба зауважити, що в підручнику для 3 класу наведені вище визначення не повторюються, учні мають пригадати їх на початку роботи над розділом. Але система дібраних вправ орієнтує третьокласників на закріплення інтонаційних і пунктуаційних умінь у роботі з усіма типами речень за метою висловлювання. При цьому підкреслено: "Якщо речення вимовляються з особливим почуттям, то вони стають *о к л и ч н и м и*. Окличними можуть бути розповідні, питальні й спонукальні речення. У кінці окличних речень ставиться знак оклику". У результаті не тільки суто мовного, а передусім логіко-змістового аналізу третьокласники мають навчитися визначати речення, у кінці яких стоїть знак оклику, як розповідні або як спонукальні залежно від того, що саме в них висловлено — розповідь (повідомлення) чи спонукання до певної дії.

Дібрану в підручнику систему вправ зорієнтовано на усвідомлення учнями поняття про речення на основі таких найістотніших ознак: а) речення виражає закінчену думку; б) для речення характерні змістова й інтонаційна завершеність; в) слова в реченні зв'язані граматично і за змістом; г) головні члени становлять основу речення.

На поступово ускладнюваному дидактичному матеріалі третьокласники вчать зіставляти номінативні (слово, словосполучення) і комунікативну (речення) одиниці, розпізнавати речення і виділяти їх з мовленнєвого потоку, визначати межі речень на слух (аудіювання) та в письмовому оформленні, відрізняти завершені речення від незавершених усно і на письмі, ставити потрібний знак у кінці речень, поширювати речення другорядними членами та встановлювати граматико-сміслові зв'язки між членами речення, відображати ці зв'язки графічно (аналіз), а також самостійно будувати речення, які відповідали б заданим графічним моделям (синтез).

Особливі труднощі, з якими стикаються третьокласники в роботі над реченням, виникають під час з'ясування смислових і граматичних відношень між словами (членами) речення. Практика засвідчує, що найважче навчити молодших школярів виз-

начати те головне слово в словосполученні, від якого треба ставити питання до залежного. У початкових класах поширеною є методична помилка, коли учні ставлять послідовно питання від попереднього слова в реченні до наступного. Наприклад, із речення *В осінньому небі лине ключ журавлів* учні виписують такі "сполучення" слів: *в (я к о м у?) осінньому; осінньому (ч о м у?) небі; у небі (щ о р о б и т ь?) лине; лине (щ о?) ключ; ключ (к о г о?) журавлів*. Як бачимо, учні не виявляють у реченні логіко-граматичних зв'язків, а намагаються показати зв'язки між сусідніми словами, ставлячи, на перший погляд, немовби й правильні питання від попереднього слова до наступного. Тому необхідно переконувати учнів, що роботу з реченням треба завжди розпочинати з виявлення головного (стрижневого) сполучення слів — сполучення підмета з присудком, яке становить основу речення. При цьому важливо показати, що між підметом і присудком у реченні наявний двосторонній зв'язок, а це означає, що можна поставити питання не тільки від підмета до присудка, а й навпаки. Наприклад, у реченні *Над притихлим лісом заходить стомлене сонце* можна ставити питання від підмета *сонце (щ о р о б и т ь?) заходить* і від присудка *заходить (щ о?) сонце*. Зазначимо при цьому, що в тих випадках, коли присудок у реченні стоїть перед підметом, питання від присудка звучить навіть природніше. Наприклад, у реченні *Серед оксамитових дерев ховається золотиста іволга* постановка питання від присудка *ховається (х т о?) іволга* допомагає учням правильно знайти в реченні суб'єкта — виконавця дії. Особливо доречним буде такий хід розбору щодо тих речень, у яких підмет має так званий "конкуруючий" член — прямий додаток. Наприклад: *Учитель розпочав урок; Учні успішно виконали завдання*.

У встановленні логіко-граматичних зв'язків між іншими членами речення слід мати на увазі, що в сполученні іменника з прикметником питання ставиться від іменника, у сполученні дієслова та іменника, дієслова та прислівника — від дієслова. Загальний порядок установавлення зв'язків між членами речення, якого треба дотримувати вже в початкових класах, є такий: після визначення основи речення (сполучення підмета з присудком або присудка з підметом) спочатку знайти слова, що залежать від підмета, якщо вони є в реченні, а потім — слова, які пояснюють присудок. У процесі цієї роботи доцільно ознайомити школярів з різними формами запису, якщо розбір ведеться в письмовій формі: можна показувати зв'язки між членами невеликого за обсягом речення безпосередньо в його запису, пропустивши для цього один рядок для зазначення питань між членами речення; можна також показувати стрілками (донизу) зв'язки між підметом і залежними другорядними членами та між

присудком і залежними членами речення. В обох випадках необхідно показувати стрілками двосторонні зв'язки між головними членами речення. Зауважимо, що в підручнику наведено зразки письмового розбору за членами речення, яких мають дотримуватися учні в процесі виконання самостійних і контрольних завдань.

Центральним у програмі з української мови в 3 класі є розділ "Слово. Значення слова". Звертаємо увагу вчителів на принципово нові підходи до вивчення цього розділу порівняно із ще донедавна традиційним, формально-граматичним, коли слово переважно розглядали як частину мови. У результаті учні сприймали слово не як одиницю мовлення, призначену передусім для вираження думки, а як граматичну категорію, що, звичайно, не сприяло розвитку їхніх комунікативних умінь. Ми ставимо завдання подолати цей однобічний підхід до вивчення слова, розширивши коло лексико-граматичних та суто лексичних ознак, які допомагали б школярам сприймати слово у єдності його різних значень, у взаємозв'язках з іншими словами в словосполученні, реченні, тексті, усвідомлювати відмінність між предметами і явищами навколишньої дійсності і словами, що їх позначають. Можливості для розкриття відмінностей між словом і поняттям найбільшою мірою виявляються під час вивчення частин мови. Наприклад, ознайомлюючи учнів з поняттям *рід іменників*, важливо практично показати, що тільки в деяких випадках ця граматична категорія пов'язана з лексичним значенням слів: *курка* (ж. р.), *півень* (ч. р.), *курча* (с. р.); *дядько* (ч. р.), *тітка* (ж. р.). У більшості ж випадків рід іменника зовсім не залежить від його лексичного значення. Наприклад, назви дерев можуть виражатися іменниками і чоловічого (*дуб*, *клен*), і жіночого (*береза*, *липа*) роду, а саме слово *дерево* належить при цьому до середнього роду. Яскравими прикладами відмінності між словом і предметом, який воно називає, можуть слугувати також випадки невідповідності роду назв одних і тих самих предметів (іменників) у різних мовах, навіть у споріднених: у к р. *стен* (ч. р.) — р о с. *стенъ* (ж. р.), у к р. *шафа* (ж. р.) — р о с. *шкаф* (ч. р.), у к р. *путь* (ж. р.) — р о с. *путь* (ч. р.) та ін.

У підручнику для 3 класу лексикологічні поняття винесено в окремий розділ "Значення слова". Тут учні ознайомлюються з явищами багатозначності слів, з прямим і переносним значенням слова, із синонімами та антонімами, виконують практичні завдання з найуживанішими омонімами (без уживання терміна). Засвоєні теоретичні відомості щодо аналізу лексичного значення слова закріплюються і поглиблюються в подальшій роботі, зокрема в підрозділах "Будова слова" та "Частини мови". Аналізуючи слова за морфемною будовою, добираючи ряди

(гнізда) спільнокореневих слів та утворюючи за допомогою префіксів і суфіксів нові слова, що належать до різних частин мови, учні 3 класу одночасно оволодівають навичками елементарного словотворчого аналізу і вчаться свідомо сприймати морфемну будову слів. Вивчаючи частини мови, учні паралельно із засвоєнням граматичної сполучуваності слів мають спостерігати й усвідомлювати лексичну сполучуваність і користуватися цим умінням у процесі побудови власних висловлювань. Наприклад, серед поданих для побудови словосполучень дітям пропонуються такі слова, які формально можна було б об'єднати граматично, однак за змістом вони не сполучаються:

темна, осіння	ніч, погода
холодна, морозна	зустріч, зима

Виконуючи такі завдання, учні практично доходять висновку, що визначити лексичне значення слова набагато легше, якщо встановити його граматичні й значеннєві (семантичні) зв'язки з іншими словами, оскільки конкретного значення слово набуває переважно в словосполученні, реченні.

Підкреслюємо, що після вивчення розділу "Слово. Значення слова" учні мають володіти умінням пояснювати лексичне значення слів, значення окремих словосполучень, зокрема фразеологізмів, що використовуються в підручниках для початкових класів не тільки з української мови, а й з інших навчальних предметів, пояснювати різні значення (два—три) того самого слова шляхом введення його в словосполучення і речення чи контекст, виявляти пряме й переносне значення слів, пояснювати походження деяких слів, порівнюючи їх зі спільнокореневими та застосовуючи елементарний словотворчий аналіз. За цього підходу проблема збагачення, уточнення й активізації словникового запасу школярів має бути в полі уваги вчителя на кожному уроці. Зазначимо, що цей вид професійної діяльності класовода з огляду на особливості його багатопредметної професіограми повинен мати яскраво виражений міжпредметний характер. Йдеться про те, що лексикологічні уявлення, які учні дістануть на уроках рідної мови (про синоніми, антоніми, багатозначні слова, найпоширеніші омоніми тощо), вони мають активно закріплювати на лексичі, притаманній іншим навчальним предметам. Особливої уваги в цьому аспекті потребує також термінологічна лексика. У роботі над засвоєнням молодшими школярами навчальних і наукових термінів учитель має дбати про те, щоб учні добре усвідомили значення кожного нового терміна, співвідносили його з відповідними мовним і мовленнєвим явищами, поняттями, правильно вимовляли, наголошували.

Хочемо звернути увагу вчителів і на надзвичайно важливе загальнонавчальне вміння молодших школярів користуватися в практичній, навчальній,

мовленнєвій діяльності різними навчальними словниками — орфографічним, перекладним, тлумачним, словником синонімів, антонімів та ін., які активно стали пропагувати різні видавництва. На кожному уроці, проводячи словникову роботу, формуючи в учнів правописні вміння, працюючи над удосконаленням їхньої вимови, учитель повинен сам демонструвати потребу в користуванні словниками, які наявні в класі-кабінеті, не боячись продемонструвати учням, що, наприклад, сумнівається щодо закінчення (*а* чи *у*) у формі родового відмінка слова *предмет*, і привчати до цього учнів. З огляду на це слід продовжити систематичні вправлення у знаходженні потрібного слова в словнику, ознайомлюючи учнів із відповідними алгоритмічними прийомами, що ґрунтуються на доброму знанні алфавіту, звертаючи їхню увагу на всі відомості про слово, подані в тому чи іншому словнику. Для цього необхідно добре опрацювати з класом вступну статтю до словника, у якій розкрито алгоритм його використання. Відповідні навчальні вправи щодо закріплення вмінь співвідносити явища фонетичної і графічної систем української мови подано також у розділі "Повторення вивченого за рік".

Звертаємо увагу вчителів, що навчання української мови в 3 класі не обмежується тільки підручником. Зважаючи на те, що цьогорічне видання підручника здійснено в одній, а не в двох частинах, до кожного уроку запропоновано меншу кількість навчальних вправ. Але їх компенсовано в робочих зошитах № 1 — у I семестрі і № 2 — в II (*Вашуленко М.С. Робочий зошит з української мови. 3 клас (частина 1) / М. С. Вашуленко, Н.А. Васильківська, О.І. Мельничайко. — К.: Видавничий дім "Освіта", 2014. — 64 с.; Вашуленко М.С. Робочий зошит з української мови. 3 клас (частина 2) / М. С. Вашуленко, Н. А. Васильківська, О. І. Мельничайко. — К.: Видавничий дім "Освіта", 2014. — 56 с.*). З огляду на це в поданому нижче календарному плануванні уроків зазначено вправи до уроків з підручника і робочого зошита.

На завершення підкреслимо, що 3 клас є перехідним етапом у формуванні в учнів початкових навичок скоропису. Класоводи повинні не тільки дати учням зразки письма на дошці і в зошитах, а й володіти методичними прийомами формування такого вміння у школярів. Підручник пропонує зразки каліграфічних вправ, які практично до кожного уроку. Їх місце в структурі уроку визначає вчитель. У другому семестрі, крім вправ, спрямованих на опанування каліграфічного письма, у процесі виконання різноманітних мовних вправ у зошиті в одну лінію, доцільно також практикувати завдання на вироблення в учнів швидкості й ритмічності письма — навичок, надзвичайно важливих для поступової підготовки молодших школярів до переходу

в основну школу, де навчальне навантаження щодо письмового виконання завдань значно збільшиться.

Календарне планування уроків української мови

(I семестр — 4 години на тиждень)

(II семестр — 3 години на тиждень)

I семестр

Мова і мовлення

1. Мова — найважливіший засіб спілкування. Українська мова — державна мова України. Український алфавіт (вправи 1—9; робочий зошит — вправи 1—3).
2. Культура усного і писемного мовлення (вправи 10—19; робочий зошит — вправи 4—6).
3. Культура спілкування. Основні правила культури спілкування. Слова ввічливості (вправи 20—23; робочий зошит — вправи 7—9).

Текст

4. Розвиток уявлень про текст. Основні ознаки тексту (вправи 24—28; робочий зошит — вправи 10—12).
5. Мета, типи тексту (вправи 29—35; робочий зошит — вправи 13, 14).
6. Будова тексту. Засоби зв'язку речень у тексті (вправи 36—40; вправи 15—17).
7. Побудова тексту-розповіді. Складання усної розповіді за серією малюнків (вправи 41—46; робочий зошит — вправи 18—20).
8. Побудова тексту-міркування (вправи 47—52; робочий зошит — вправи 21—23).
9. Спостереження за ознаками текстів різних типів і стилів (вправи 53—56; робочий зошит — вправи 24—27).
10. Урок розвитку мовлення. Твір-опис за фотоілюстрацією. Художній опис зайця. (Зошит із розвитку мовлення: урок 1, підручник — вправа 58).
11. Складання текстів-описів. Зіставлення художніх і науково-популярних описів (вправи 57—59; робочий зошит — вправи 28—31).
12. Уявлення про абзац. Спостереження за роллю абзаців у тексті. Поділ тексту на абзаци за поданим планом (вправи 60—64; робочий зошит — вправи 32, 33).
13. Складання текстів-інструкцій (вправи 65—67; робочий зошит — вправи 34, 35).
14. Урок розвитку мовлення. Складання ділових текстів (листа, записки). (Зошит із розвитку мовлення: урок 2, підручник: вправа 68—70).

Речення

15. Повторення й узагальнення знань про основні ознаки речення (вправи 75—79; робочий зошит — вправи 36—38).
16. Види речень за метою висловлювання та інтонацією (вправи 80—84; робочий зошит — вправи 39—41).
17. Інтонування речень. Практичне уявлення про логічний наголос у реченні (вправи 85—87; робочий зошит — вправи 42—44).
18. Уявлення про звертання. Розділові знаки при звертаннях. Розігрування діалогів (вправи 88—92; робочий зошит — вправи 45—47).
19. Члени речення. Поняття про підмет, присудок і другорядні члени речення (вправи 93—97; робочий зошит — вправи 48—50).

20. Зв'язок слів у реченні (вправи 98–102; робочий зошит – вправи 51–53).

21. Узагальнювальний урок з розділу "Речення". Перевірна робота (вправи 103–107; робочий зошит – вправи 54, 55).

22. Урок розвитку мовлення. Складання письмових запрошень і привітань (Зошит із розвитку мовлення: урок 3, підручник – вправи 71–73).

Слово. Значення слова

23. Уявлення про пряме і переносне значення слів (вправи 108–111; робочий зошит – вправи 56–58).

24. Уявлення про багатозначні слова. Спостереження за реченнями і текстами з багатозначними словами (вправи 112–115; робочий зошит – вправи 59–61).

25. Практичне уявлення про омоніми без уживання терміна (слова, які звучать і пишуться однаково, але мають різні значення) (вправи 116–120; робочий зошит – вправи 62, 63).

26. Слова, близькі за значенням (синоніми) (вправи 121–125; робочий зошит – вправи 64–66).

27. Спостереження за роллю синонімів у реченнях і тексті. Пояснення значення окремих фразеологізмів шляхом добору до них слів-синонімів (вправи 126–128; робочий зошит – вправи 67–69).

28. Слова, протилежні за значенням (антоніми). (Вправи 129–134; робочий зошит – вправи 70–72).

29. Урок контролю навчальних досягнень учнів.

30. Урок розвитку мовлення. Твір-розповідь за фрагментом. Тема: "По гриби" (Зошит із розвитку мовлення – урок 4).

Будова слова

31. Закінчення слова, його роль у реченні (вправи 135–140; робочий зошит – вправи 73–75).

32. Основа слова (вправи 141–146; робочий зошит – вправи 76–78).

33. Частина основи (вправи 147–151; робочий зошит – вправи 79–81).

34. Спільнокореневі слова. Корінь слова (вправи 152–155; робочий зошит – вправи 82–84).

35. Вправи на розрізнення спільнокоренових слів, синонімів і різних форм того самого слова (вправи 156–159; робочий зошит – вправи 85, 86).

36. Спостереження за словами з омонімічними коренями. Розрізнення їх значень (вправи 160–163; робочий зошит – вправи 87–89).

37. Урок розвитку мовлення. Детальний переказ. (Зошит із розвитку мовлення – урок 5).

38. Чергування голосних звуків [o], [e] з [i] у коренях слів (вправи 164–168; робочий зошит – вправи 90, 91).

39. Чергування приголосних звуків у коренях слів (вправи 169–173; робочий зошит – вправи 92, 93).

40. Вимова і правопис слів з ненаголошеними [e], [и], які перевіряються наголосом (вправи 174–178; робочий зошит – вправи 94–96).

41–42. Закріплення вмінь добирати слова для перевірки ненаголошених голосних для їх позначення на письмі (вправи 179–183; робочий зошит – вправи 97–100).

43. Вимова і правопис слів із ненаголошеними [e] [и], що не перевіряються наголосом. Робота з орфографічним словником (вправи 184–189; робочий зошит – вправи 101–103).

44. Урок контролю навчальних досягнень учнів.

45. Аналіз перевірних робіт. Спостереження за літературною вимовою парних дзвінких і глухих приголосних звуків (вправи 190–193; робочий зошит – вправи 104–106).

46. Урок розвитку мовлення. Твір-міркування за прислів'ям. "Книга дорожча за найбільше багатство" (Зошит із розвитку мовлення – урок 6).

47. Засвоєння правила вимови дзвінких приголосних у кінці слів і складів (вправи 194–197; робочий зошит – вправи 107, 108).

48. Вправи на закріплення вимови і правопису слів із дзвінками та глухими приголосними звуками (вправи 198–204; робочий зошит – вправи 109, 110).

49–50. Спостереження за явищами заміни в коренях слів дзвінких приголосних глухими і навпаки (вправи 205–209; робочий зошит – вправи 111–114).

51. Урок розвитку мовлення. Вибірковий переказ. (Зошит із розвитку мовлення: урок 7).

52. Префікс як значуща частина слова. Словотворчі вправлення за допомогою префіксів (вправи 210–214; робочий зошит – вправи 115–117).

53. Префікси і прийменники. Вправи на розрізнення однозвучних префіксів і прийменників (вправи 215–219; робочий зошит – вправи 118–121).

54. Правопис слів з префіксами *роз-*, *без-* (вправи 220–224; робочий зошит – вправи 122–124).

55. Вимова і правопис слів з префіксами *з-*, *с-* (вправи 225–228; робочий зошит – вправи 125, 126).

56. Закріплення правила про вимову і правопис слів із префіксами *з-*, *с-* (вправи 229–232; робочий зошит – вправи 127, 128).

57. Правило вживання апострофа після префіксів (вправи 233–236; робочий зошит – вправи 129, 130).

58. Закріплення правила вживання апострофа після префіксів (вправи 237–240; робочий зошит – 131–133).

59. Урок розвитку мовлення. Перебудова казки. Казки про тварин. (Зошит із розвитку мовлення – урок 8).

60. Ознайомлення з суфіксом як значущою частиною слова (вправи 241–245; робочий зошит – вправи 134–136).

61. Закріплення поняття про суфікс та його словотворчу роль. Словотворчі вправи та моделювання будови слів (вправи 246–250; робочий зошит – вправи 137, 138).

62. Послідовність розбору слова за будовою. Усний і письмовий розбори слів за будовою (вправи 251–255; робочий зошит – вправи 139, 140).

63. Урок контролю навчальних досягнень учнів за I семестр.

64. Аналіз результатів контрольної роботи. Узагальнювальний урок за семестр. (Вправи 256–258; робочий зошит – вправи 141).

II семестр

Частини мови

65. Загальне поняття про частини мови (вправи 259–262; робочий зошит – вправи 1–3).

66. Словниково-логічні вправи на розрізнення слів за родовими і видовими ознаками та за смисловими групами в межах кожної частини мови (вправи 263–266; робочий зошит – вправи 4–7).

67. Вправлення в розрізненні спільнокоренових слів, які належать до різних частин мови (вправи 267–271; робочий зошит – вправи 8–10).

68. Вправляння у розрізненні іменників, прикметників, дієслів (вправи 272–275; робочий зошит – вправи 11, 12).

69. Урок розвитку мовлення. Твір-розповідь за сюжетним малюнком. "Лижні змагання". (Зошит із розвитку мовлення – урок 9; підручник – вправа 274).

Іменник

70. Загальне поняття про іменник. Іменники – назви істот та неістот (вправи 276–283; робочий зошит – вправи 13–15).

71. Власні й загальні іменники. Велика буква у власних іменниках (вправи 284–287; робочий зошит – вправи 16–18).

72. Закріплення навичок правопису власних і загальних іменників (вправи 288–293; робочий зошит – вправи 19–21).

73. Іменники, утворені від прикметників (вправи 294–297; робочий зошит – вправи 22–24).

74. Іменники, що означають дії (вправи 298–303; робочий зошит – вправи 25–27).

75. Урок розвитку мовлення. Твір-міркування за вказаною темою "Кого я вважаю своїм другом?" (Зошит із розвитку мовлення – урок 10).

76. Рід іменників: чоловічий, жіночий, середній (вправи 304–308; робочий зошит – вправи 28–30).

77. Визначення роду іменників. Спостереження за родовими закінченнями іменників (вправи 309–312; робочий зошит – вправи 31–33).

78. Змінювання іменників за числами (вправи 313–317; робочий зошит – вправи 34–36).

79. Спостереження за іменниками, які вживаються тільки в однині або тільки у множині (вправи 318–321; робочий зошит – вправи 37–39).

80. Змінювання іменників за відмінками (вправи 322–325; робочий зошит – вправи 40–42).

81. Урок розвитку мовлення. Творення віршів. (Зошит із розвитку мовлення – урок 11).

82. Прийменники і закінчення як засоби вираження зв'язку між словами в реченні. Роль іменників у реченні (вправи 326–330; робочий зошит – вправи 43–45).

83. Урок перевірки навчальних досягнень учнів з теми "Іменник".

Прикметник

84. Загальне поняття про прикметник (вправи 331–335; робочий зошит – вправи 46–48).

85. Зв'язок прикметників з іменниками (вправи 336–340; робочий зошит – вправи 49, 50).

86. Вправи на встановлення зв'язку прикметників з іменниками в реченні (вправи 341–345; робочий зошит – вправи 51, 52).

87. Урок розвитку мовлення. Складання загадок. (Зошит із розвитку мовлення – урок 12).

88. Змінювання прикметників за числами у сполученні з іменниками (вправи 346–350; робочий зошит – вправи 53, 54).

89. Узгодження прикметника з іменником у різних формах (вправи 351–355; робочий зошит – вправи 55–57).

90. Змінювання прикметників за родами. Родові закінчення прикметників (вправи 356–359; робочий зошит – вправи 58–60).

91. Визначення роду і числа прикметників за іменниками. Прикметники-антоніми, прикметники-синоніми (вправи 360–364; робочий зошит – вправи 61–63).

92. Повний аналіз прикметника як частини мови (вправи 365–368; робочий зошит – вправи 64–66).

93. Уживання прикметників у прямому і переносному

значеннях (вправи 369–373; робочий зошит – вправи 67–69).

94. Урок розвитку мовлення. Твір-опис на основі власних спостережень "Надійшла весна прекрасна". (Зошит із розвитку мовлення – урок 13).

95. Спостереження за роллю прикметників у загадках (вправи 374–378; робочий зошит – вправи 70–72).

96. Закріплення й узагальнення знань про прикметник (вправи 379–387; робочий зошит – вправи 73, 74).

97. Урок контролю навчальних досягнень учнів з теми "Прикметник".

Дієслово

98. Аналіз контрольної роботи. Загальне поняття про дієслово. Зв'язок дієслова з іменником у реченні (вправи 388–391; робочий зошит – вправи 75–77).

99. Вправи на встановлення зв'язку дієслів з іменниками в реченні (вправи 392–394; робочий зошит – вправи 78, 79).

100. Урок розвитку мовлення. Переказ із творчим доповненням. (Зошит із розвитку мовлення – урок 14).

101. Спостереження за роллю дієслів у реченнях і текстах (вправи 395–398; робочий зошит – вправи 80–82).

102. Дієслова-синоніми (вправи 399–403; робочий зошит – вправи 83–88).

103. Дієслова-антоніми (вправи 404–407; робочий зошит – вправи 89–91).

104. Уживання дієслів у переносному значенні (вправи 408–412; робочий зошит – вправи 92–94).

105. Закріплення знань і вмінь, пов'язаних з лексико-логічними значеннями дієслів (вправи 413–417).

106. Урок розвитку мовлення. Творення казки. Чарівні казки. (Зошит із розвитку мовлення – урок 15).

107. Змінювання дієслів за часами (вправи 418–422; робочий зошит – вправи 95–97).

108. Вправи для розрізнення часових форм дієслів (вправи 423–426; робочий зошит – вправи 98–100).

109. Дієслова, що означають завершену і незавершену дію (вправи 427–431; робочий зошит – вправи 104–106).

110. Розрізнення дієслів, що означають завершену і незавершену дію (вправи 432–436; робочий зошит – вправи 107, 108).

111. Закріплення знань про часові форми дієслова (вправи 437–440; робочий зошит – вправи 101–103).

112. Урок розвитку мовлення. Твір-розповідь з елементами міркування. Тема: "Моя заповітна мрія". (Зошит із розвитку мовлення – урок 16).

113. Написання *не* з дієсловами. Вправляння у розборі дієслова як частини мови (вправи 441–445; робочий зошит – вправи 109–111).

114. Узагальнювальний урок з теми "Дієслово" (вправи 446–449; робочий зошит – вправи 112, 113).

Повторення вивченого за рік

115. Повторення вивченого за рік. Текст. Речення. Значення слова. Звуки і букви (вправи 450–456; робочий зошит – вправи 114–116).

116. Повторення матеріалу з розділу "Будова слова", "Частини мови". Підготовка до контролю навчальних досягнень за рік (вправи 457–469; робочий зошит – вправи 117–125).

117. Урок розвитку мовлення. Стислий переказ. (Зошит із розвитку мовлення – урок 17).

118. Урок контролю навчальних досягнень учнів.

119. Узагальнювальний урок за рік.